

RECENZIE

REVIEWS

MUSÍLEK, MARTIN. PATRONI, KLIENTI, PRÍBUZNÍ. SOCIÁLNÍ SVĚT STARÉHO MĚSTA PRAŽSKÉHO VE 14. STOLETÍ. PRAHA : VÁCLAV ŽÁK – CASABLANCA, 2015, 358 S. ISBN 978-80-87292-29-7.

Výskum spoločenskej štruktúry stredovekého mestského obyvateľstva a javov, ktoré sú s tým spojené, patrí medzi pomerne frekvencované témy. Môže sa zdať, že pre historika už neponúka nič nové – tým viac, ak je objektom bádateľského záujmu Staré mesto pražské v období 14. storočia. Práca Martina Musílka, zameraná na stredovekú mestskú spoločnosť a javy, ktoré súvisia s jej vývinom dokazuje, že má zmysel skúmať zdanlivo známe témy a hľadať odpovede na zdanlivo známe otázky. Je fascinujúce, že aj mnohokrát preskúmané pramene – v tomto prípade mestské súdne knihy zaznamenávajúce ekonomické transakcie a registre prijatí do meštianskeho stavu, môžu prinášať, najmä použitím interdisciplinárnych postupov, nové poznatky o často diskutovaných témach vývinu mestskej spoločnosti v stredoveku.

Práve mestské knihy – *Knihy soudní s trhovými zápisy (1351 – 1367)* a zoznamy novo-mešťanov v knihe *Liber vetustissimus* predstavujú ťažiskové pramene pre skúmanie javov, týkajúcich sa staromestskej spoločnosti v 14. storočí. Záznamy v nich obsiahnuté skúma autor metódou sociálnej topografie, ktorá prostredníctvom poznatkov archeológie, dejín umenia, kartografie, sociológie alebo historickej demografie umožňuje pochopiť vývoj jednotlivých vrstiev mestskej spoločnosti zasadený v konkrétnom priestore. Výpovednú hodnotu takto nadobúda otázka majetkového vlastníctva mešťanov (najmä vlastníctvo domu/domov a ich kupovanie resp. predávanie), alebo rozmiestnenie jednotlivých vrstiev mestského obyvateľstva v rámci priestoru mesta. Keďže majetkové vlastníctvo bolo viazané na rodinu, sociálno-topografický výskum smeruje aj k odkrývaniu rodinných väzieb a popri nich aj ďalších typov vzťahov v rámci mestskej society. Takto koncipovaný prístup vedie k objavovaniu dosiaľ netušených sietí a vzťahov v rámci mestskej komunity, ale aj k vyzdvihnutiu osudov jednotlivcov, ktorí sa predtým strácali nerozpoznaní medzi ostatnými obyvateľmi mesta.

Prvým z javov charakterizujúcich staromestskú spoločnosť v skúmanom období sú

trhy s nehnuteľnosťami. Ich analýza dokazuje značnú fluktuáciu majetkového vlastníctva a časté zmeny majiteľov nehnuteľností. Skúmanie prevodov majetkového vlastníctva staromestských mešťanov podložil autor dôkladnými znalosťami mestskej topografie. Napriek absencii ďalších prameňov (daňových kníh), umožňuje skúmanie tohto javu sledovať prevody majetkového vlastníctva v rukách mestských elit aj menej majetného mestského obyvateľstva a tým majetkové a mocenské presuny v mestskej spoločnosti, ktoré mali vplyv na zloženie orgánov mestskej správy. Autor sa zaoberá konkrétnymi formami prevodov majetkového vlastníctva – predajom, kúpou, zastavením nehnuteľnosti, zálohovaním či prepadnutím nehnuteľnosti v prospech veriteľa. Z pohľadu týchto transakcií sa mestská spoločnosť javí ako dynamický, neustále sa meniaci organizmus, ktorý poskytoval aj menej majetným či novoprichádzajúcim mešťanom možnosť spoločenského a majetkového vzostupu. Zaujímavé poznatky prináša rozbor trhov s mimomestskými majetkami staromestských mešťanov. S touto problematikou súvisia otázky nadobudnutia a vzdania sa meštianskeho práva, či prenikanie mešťanov medzi šľachtické vrstvy, ktoré autor analyzuje na konkrétnych príkladoch. Mnohí zo staromestských mešťanov sa vďaka držbe vidieckych majetkov či zastávaní dvorských hodností začlenili medzi šľachtu, mnohým však stačili majetky v blízkosti Prahy na udržanie bohatstva, vplyvu a často aj miesta v mestskej rade. Prijatie mestského práva, hoci bolo podmienené splnením stanovených podmienok, nebolo nezmeniteľnou skutočnosťou, práve naopak, viacerí mešťania ho počas svojho života opakovane prijímali aj zanechávali.

Ďalším skúmaným javom sú premeny mestskej topografie a zamestnanecká štruktúra staromestského obyvateľstva. V tejto stati sa autor venuje rozmiestneniu jednotlivých remesiel v meste a ich vplyvu na mestský urbanizmus. Popri výstavných meštianskych domoch či šľachtických dvoroch dotvárali mestský urbanizmus aj krémy, šenky a nevestince. Aj ich umiestnenie, spolu so smetiskom či obydliami najchudobnejších obyvateľov zapadalo do funkčnosti mestského priestoru. Samostatným fenoménom stredovekých dejín Starého mesta pražského bolo židovské osídlenie situované do Židovského

mesta. Jeho topografická rekonštrukcia v období stredoveku je možná iba čiastočne, kvôli nedostatku prameňov. Zároveň, ako uvádza autor, Židia nežili iba vo vymedzenom priestore Židovského mesta, ale vlastnili nehnuteľnosti aj v iných častiach mesta, často preto, že ich majitelia neboli schopní splatiť svoje dlžoby a prepadli v ich prospech. V tejto stati sa autor venuje štruktúre stredovekej židovskej spoločnosti, účasti Židov na úverovom hospodárstve v meste aj príkladom spoluzitia židovskej aj kresťanskej komunity, ktoré bolo bezproblémové až do pogromu v roku 1389.

Mimoriadne zaujímavou oblasťou skúmania sú migračné pohyby mestského obyvateľstva. Z celej škály týchto javov si autor vybral najrozšírenejší typ migrácie – mestské prisťahovalectvo, o ktorom najlepšie vypovedajú zoznamy novoprijatých mešťanov. Rozbor týchto prameňov prináša poznatky o zamestnaneckej štruktúre obyvateľstva, umožňuje geograficky vymedziť pôvod novomešťanov, sledovať príslušníkov mestských elit, aj príslušníkov šľachty, ktorí prijali mestské právo. Z uvedených prameňov je možné sledovať aj vplyv takých javov ako epidémie (napríklad veľký mor z roku 1380) na zloženie a štruktúru mestského obyvateľstva. Zároveň tieto pramene prinášajú zaujímavé poznatky o prijímaní mestského práva príslušníkmi patriciátu, šľachty, viacnásobnej migrácii či vplyvu migračných pohybov na zloženie mestskej rady.

S témou migrácie súvisí aj problematika sociálnej mobility mestského obyvateľstva. Ako odкрýva Martin Musílek, žiaden jedinec v meste nežil izolovane, ale vytváral – či už zámerne, alebo prirodzene, sieť vzťahov a väzieb, ktoré neovplyvňovali iba jeho vlastný život, ale celú mestskú spoločnosť. Jedným z takýchto typov vzťahov bol vzťah klienta k svojmu patrónovi, ktorý bol obojstranne výhodný – pre významných a bohatých mešťanov vykonávali ich klienti služby, často so zbraňou v ruke, za čo získali od svojich patrónov ochranu a napríklad ručenie v právnych sporoch. Konkrétnu charakteristiku týchto vzťahov ilustruje autor na príklade niektorých kategórií mestského obyvateľstva – sluhov, pisárov či kaplánov. Do tejto problematiky zapadajú aj rodinné väzby v mestskom prostredí. Autor analyzuje sobášne zmluvy, pečate a erby, ktoré umožňujú sledovať tak sobášnu politiku v staromestskom prostredí, ako aj genealógie významných meštianskych

rodov. V stati zaoberajúcej sa testamentmi uvádza autor kritické postrehy k frekventovanej téme výskumu meštianskych testamentov. Činnosť cechov a bratstiev analyzuje na pozadí majetkových a súdnych záznamov ich členov. Zosumarizovanie poznatkov o staromestskej spoločnosti vedie autora k definovaniu najvyššej spoločenskej vrstvy mešťanov, ktorá bola nositeľom moci a funkcií v mestskej správe, ale zároveň nebola nepriedušne uzavretá novým členom, z ktorých boli mnohí vykonávateľmi remesiel. V literatúre nesie väčšinou označenie mestský patriciát, Martin Musílek však uvádza pádne dôvody, prečo tento termín nemožno používať v skúmanom období a radšej hovorí o „radných rodoch alebo neuzatvorenej radnej vrstve“. Táto bola nositeľom správnych funkcií v meste do roku 1350, keď do obsadzovania mestskej rady zasiahol panovník. Konkrétne príklady rodov, ktoré nadobudli v skúmanom období sociálny vzostup ilustruje autor aj rozborom vybraných ikonografických pamiatok.

Posledné dve kapitoly sa zaoberajú národnostným zložením staromestského obyvateľstva a pôsobením žien v živote Starého mesta pražského. V prvom prípade rozbor pramenného materiálu dokazuje „počešťovanie“ staromestského obyvateľstva v predhusitskej Prahe ako prirodzený proces vyplývajúci z premien stredovekej mestskej spoločnosti. Ženy sa v skúmaných prameňoch objavujú v súvislosti s prijímaním mestského práva, vlastníctvom nehnuteľností, ako bohaté donátorky cirkvi či vykonávateľky remesiel a živností.

Práca Martina Musílka predstavuje hutnú a vyčerpávajúcu analýzu dynamickej spoločnosti stredovekého mesta. Pri jej spracovaní chcem vyzdvihnúť najmä to, že autor priniesol nové pohľady na známe javy a nebál sa vstúpiť do dialógu aj polemiky s názormi autorov starších aj novších prác. Zároveň sú jeho interpretácie odborne fundované a podložené dôkladným rozborom prameňov aj európskej literatúry. Práca tiež ukazuje význam interdisciplinárneho výskumu, nie iba v podobe „povinnnej slovnej jazdy“ v úvode historických prác, ale ako reálneho prepojenia poznatkov archeológie, dejín umenia, kartografie a iných disciplín, bez ktorých je obraz mestského života (nielen v stredoveku) neúplný. Integrálnou a plne funkčnou súčasťou práce sú mapy, tabuľky a grafy, ktoré

ponúkajú kvantitatívny pohľad na skúmané premeny mestskej spoločnosti. Žiada sa mi napísať, že táto práca by mala poslúžiť ako inšpirácia pre slovenských urbánnych historikov, ale v skutočnosti nám má byť príkladom, ktorý treba čím skôr nasledovať – slovenská historiografia potrebuje podobné spracovania premien mestskej spoločnosti v konkrétnom priestore a čase ako soľ.

Mgr. Mária Fedorčáková, Ph.D.
Prešovská univerzita v Prešove

MARCELLI, MIROSLAV. MESTO VO FILOZOFII.
BRATISLAVA : KALLIGRAM, 2011, 188 S.
ISBN 978-80-8101-400-0.

V najširšom zmysle možno mesto oproti rurálnym usadlostiam charakterizovať ako vyššiu sídelnú jednotku, resp. formu, ktorá sa konštituovala v dôsledku rôznych politických, hospodársko-ekonomických, sociálnych a kultúrnych transformačných procesov. Ich stavba je zároveň vyšším stupňom pretvárania prírodného prostredia, ktorý prostredníctvom cielených a plánovitých prestavieb mení prirodzený, nepravidelný sídelný útvar na pravidelný, zohľadňujúci určitý geometrický a kompozičný poriadok.¹

Nech je táto definícia akokoľvek komplexná a tiež pre ďalšie skúmanie urbánneho prostredia do istej miery uspokojivá, je potrebné dodať, že mesto je tiež širokospektrálnym a mnohvrstevným historickým fenoménom. Otázka však znie, prečo by mesto nemohlo byť rovnako širokým a mnohvrstevným filozofickým fenoménom? Postaviť mesto do centra záujmu filozofického diskurzu tak, ako to urobil Miroslav Marcelli vo svojej práci je v slovenskej filozofii, metodológii a čiastočne aj historiografii originálnym počínom, ktorý je potrebné len a len vyzdvihnúť. Miroslav Marcelli ponúka vo svojej monografii filozofický pohľad na mesto v rôznych historických obdobiach, vyzdvihuje, resp. približuje

jeho vybrané dobové charakteristické znaky a aspekty, pričom nadväzuje na staršiu prácu s názvom *Filozofii v meste*, kde v centre jeho záujmu stál vplyv urbánneho prostredia a jeho charakteristik na formovanie filozofického svetonázoru vybraných mysliteľov.²

Východiskom monografie je dekonštrukcia mýtu o založení Ríma, v rámci ktorej vystupuje do popredia „mýtický“ zakladateľský akt mesta ako súborný proces geometrického orámcovania určitého územia, jeho „vytrhnutia“ z lona prírody, ustanovenia zákonodarstva a demografický rast v podobe „nasávania“ jeho budúcich občanov. Tento akt Marcelli konfrontuje so staršími koncepciami Platóna a Aristotela o ideálnom štáte, pričom zvýšenú pozornosť venuje osobnosti „zakladateľa“, ktorý pozvoľne opúšťa tento postulát a transformuje sa do osobnosti „zákonodarcu“. Upozorňuje však na tenkú čiaru medzi zákonodarcom a vládcom, pričom je potrebné tieto dve funkcie rozlišovať. Pozornosť tiež venuje účelovému, resp. kontrolovanému nárastu pôrodnosti, a teda tiež nárastu populácie, ktorá aj v rôznych mladších sociálno-filozofických konceptoch (hlavne u novovekých utopistov) zastáva dôležité miesto.

V posune do obdobia stredoveku prezentuje mesto ako „život komunity“ založený na úzkych medziľudských vzťahoch a príslušnosti k „meštianskemu stavu“, ktorý v sebe implicitne zahŕňa rôzne atribúty. Pozoruhodným je následný rozpad, resp. rozklad týchto vzťahov a komunit v novoveku v dôsledku demografického rastu miest a v dôsledku nezanedbateľnej inkorporácie miest do mocenského mechanizmu štátnych celkov. Mesto akoby strácalo svoj postulát a význam v súlade s jeho podriadením sa štátnym záujmom. Do popredia tu opätovne vystupujú rôzne dobové sociálno-filozofické koncepcie, resp. „hľadania ideálneho stavu“. V tvorbe rôznych „utopistov“ (napr. T. More, či podstatne mladší J. J. Rousseau) sa nostalgicky odráža túžba po znovunastolení života v komunite, odtrhnutej od „úpadkovej civilizácie“. Na tomto mieste však treba zdôrazniť, že okrem návratu ku komunite sa tu proklamuje tiež návrat k „vidieku“, resp. malým, rurálnym celkom, ktoré však v sebe organizačne nesú prvky mestského, či skôr „malomestského“ usporiadania. Dôležitým

1 VODRÁŽKA, Peter. *Vývoj miest v staroveku II. Grécko a Rím*. Dostupné na internete: <<http://architektionline.sk/architektura/slovenska-architektura/vyvoj-miest-v-staroveku-ii-grecko-a-rim/>> HANUŠ, Karel – NESMĚRÁK, Milan. *Vývoj architektury I*. Praha : ČVUT, Fakulta architektury, 1989, 207 s.

2 Pozri: MARCELLI, Miroslav. *Filozofii v meste*. Bratislava : Kalligram, 2009, 255 s.

prvkom tejto časti práce je zacielenie pozornosti na americký kontinent, resp. na možnosti, ktoré v jeho území utopisti videli. Pre utopistov predstavovalo toto územie výzvu realizovať svoje vízie a sny, ktoré však vo väčšine prípadov končili nezdarom.

Úplne nové otázky a problémy priniesla so sebou prvá a druhá fáza priemyselnej revolúcie a masívna industrializácia, ktorá spôsobila nekontrolovateľný a živelný nárast demografickej krivky v mestách. Spolu s týmito procesmi síce nastúpil rozvoj urbanizmu (obytné štvrte, priemyselné zóny, riešenia dopravnej infraštruktúry), ale ten v mnohých ohľadoch (napr. dopravná efektívnosť či akútne problémy spojené s hygienou) nevyhovoval a premenil mestá, podľa slov Marcelliho, na paradoxne uzavreté,³ dusné a špinavé „industriálne pevnosti“. Tie v protiklade k všeobecne prijímanej predstave o technickom pokroku ako zdroju hospodárskej a sociálnej prosperity, predstavovali naopak pre človeka škodlivé, „patogénne prostredie“.⁴ Niet divu, že sa voči tomuto stavu zdvihla pomerne silná kritika, a to nie len zo strany marxisticko-engelsovskej filozofickej línie, ktorá priamo približovala kritické životné podmienky v robotníckych štvrtiach anglických priemyselných centier.

Bokom nesmie zostať ani voluntarizmus Schopenhauera a Nietzscheho, ktorí sa síce nevyjadrovali priamo k otázkam života v meste, ale vo vzťahu k človeku vtiahli do hry pojmy ako odcudzenie, strata zmyslu existencie či masovosť. V rovnakom období sa objavujú aj rôzne kritické hlasy smerom k estetikej stránke miest a architektúry v súvislosti so vzostupom romantizujúcich tendencií. Na tomto základe Marcelli približuje kulturalistický a progresivistický model urbanizmu. Dôležitou otázkou, na ktorú upriamuje

pozornosť je tiež nutnosť transformácie „zkladateľa“ a „zákonodarcu“ na „diagnostika“ a „lekára“. V súvislosti s hygienickými otázkami tu do popredia vystupuje napr. aj pozoruhodný koncept „mesta zdravia“ Benjaminina Warda Richardsona z roku 1875, v ktorom je implicitne zahrnutá aj opätovne prítomná utopistická vízia riešenia sociálnych problémov.

Kumulujúce sa problémy musia nevyhnutie viesť k revolúcii, ktorú podľa Marcelliho predznačil „inžiniersky prístup“ k ich riešeniu. „Inžiniersku revolúciu“ priniesol funkcionalizmus a jeho všeobecná predstava, že funkcia musí predchádzať forme. V aplikovaní na urbánne prostredie išlo o štandardizovaný, unifikovaný „stroj na bývanie“, ktorý dodržiava štyri základné požiadavky: bývať, pracovať, oddychovať a premiestňovať sa. Marcelli tu približuje hlavne koncepty Le Corbusiera, Waltera Gropia, ale aj východoeurópskych architektov a metodológov moderného urbanizmu, ktorých predstavou bola „geometrizácia, uvoľnenie a tým aj ozdravenie mestského priestoru“. Tento modernistický prístup nekládol veľký dôraz na dedičstvo a jeho „fetišizáciu“ nechával bokom, pričom presadzoval prísnu selekciu v súlade s aktuálnymi spoločenskými potrebami. Vo všeobecnosti nešlo výlučne o architektonickú zmenu urbánneho prostredia, ale aj o spoločenskú revolúciu a o vytvorenie „novej spoločnosti“, čo akcentovali hlavne ľavicovo orientovaní architekti a urbanisti. Marcelli na tomto mieste komparuje tiež prístupy západných a východných krajín a prezentuje ich na príklade výstavby predmestí, obytných štvrtí, či celých industriálnych miest s osobitným zreteľom na vznik tzv. „medzinárodného štýlu“.

Modernistické, funkcionalistické poňatie mesta ako „stroja na bývanie“ sa však neskôr dostalo do krízy, ktorú Marcelli príznačne nazval „prechodom k postmoderne“. Sofistikované a dekontextualizované projekty „strojov na bývanie“ sú vo svojej podstate zdrojom uniformity, vytlačajú prejavy individuality a nahrádzajú estetiku „inžinierskou estetikou“, na čo v 60-tych a 70-tych rokoch reagovalo postmoderné „búranie formy a obsahu“. Jeden z mnohých aspektov, na ktoré Marcelli upozorňuje je, že unifikované a štandardizované obytné štvrte vytvorené za účelom zotretia sociálnych rozdielov a nastolenia „novej spoločnosti“ samé začali tieto rozdiely

3 „Uzavretosť“ tu vystupuje paradoxne hlavne vo vzťahu k rozvoju dopravnej infraštruktúry, ktorá mala v kontexte hospodárskeho významu industriálnych centier tieto mestá naopak otvárať. Ich otvorenosť však spočívala hlavne na hospodársko-ekonomickej úrovni a to v napojení sa na širší ekonomický mechanizmus objednávok, dodávok materiálu, výrobkov, dodržiavania termínov a teda produkovania zisku. Pozn. autora.

4 K filozofickému poňatiu problematiky paradoxnej povahy technického pokroku pozri napr. tiež monografiu: JÜNGER, Friedrich Georg. *Perfektnosť techniky*. Praha : Academia, 2012, 336 s.

produkovať a opätovne sa stali „patologickým prostredím“.

Ďalším aspektom je kritika funkcionalizmu a jeho vzťahu k priestoru, ktorý bol abstraktný a matematicky poňatý. Vychádzajúc z konceptov nórskeho metodológa architektúry a urbanizmu Christiana Norberga-Schulza prezentuje „terapiu“ v podobe „znovuobjavenia miesta“. Marcelli v práci zdôrazňuje tiež fakt, že súbežne sa o slovo hlásili tiež rôzne koncepcie vitalizmu, ktoré boli síce v priebehu 20. storočia prekonané (napr. H. Bergson a jeho koncepcia „životodarnej sily Elan vital“), ale v kontexte filozofických analýz urbánneho priestoru sa do istej miery rehabilitovali. Do popredia tak vystupujú napr. Hans Driesch alebo Ferdinand Tönnies, ktorí prejavujú vitalizmu v urbánnom priestore identifikujú napr. v pohybe ľudských mäs, alebo v regrese „mestských komunít“.

V rámci „neovitalistickej vlny“ do diaľnia výrazne zasiahli Gilles Deleuze a Felix Guattari, ktorí v kontexte nástupu multimédií, komunikačného kibernetického sieťovania, kyberpriestoru a kyberkultúry aplikovali na urbánny priestor tzv. „rizomatickú teóriu“, resp. teóriu „rizomatických systémov“. Pre vysvetlenie možno uviesť, že Rizóma je podzemná stonka rastlín, ako napr. pýr alebo

zemiak a je multicetrická, čo znamená, že sa v jej usporiadaní nachádzajú viaceré, navzájom prepojené centrá a vytvárajú nové odnože. Inými slovami, nemá len jeden koreň. Zdôrazňuje fakt, že súčasné mestá sa čoraz viac približujú k rizomatickému modelu, resp. k rizomatickej forme. Vysvetľuje to „interkonexiou“ a postupným prelínaním reálneho s virtuálnym priestorom (kyberpriestorom). Ďalšia z vitalistických koncepcií poníma mesto ako spoločenstvo mravcov, ktoré je na prvý pohľad chaotické. Poriadok však netreba nastoľovať odstraňovaním chaosu, ale poriadok sa podľa tejto koncepcie rodí priamo z chaosu. Tento proces, ktorý je nazvaný emergencia je zároveň tým, čo má v budúcnosti nahradiť predstavu revolúcie ako riešenia problému mesta.

Monografia *Mesto vo filozofii* autora Miroslava Marcelliho je v mnohých ohľadoch prínosná a originálna. Primárne ju však možno odporúčať odbornej vedeckej verejnosti a to hlavne filozofom, historikom urbanizmu, sociológom a čiastočne tiež psychológom.

Mgr. Mikuláš Jančura, PhD.
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika
v Košiciach